

stva, a donosi i pravne akte vezane uz rad gradske općine. U posljednjem dijelu ove cjeline prikazana su neka pravno-gospodarska pitanja vezana za međuratnu prošlost Sušaka. Druga cjelina obrađuje sušačku povijest u vrijeme II. svjetskog rata, 1941.-1945. (str. 225-292). Autor ovdje vrlo sadržajno analizira zbivanja vezana uz Travanjski rat 1941., govori o organizaciji vlasti te političkoj koncepciji u ratnom razdoblju, s posebnim naglaskom na organizaciju vlasti talijanske uprave do 1943., a kasnije njemačke do kraja ratnih zbivanja. Autor govori i o priključivanju Sušaka NDH, a obrađuje i razvoj NOP i njegovih ustanova vlasti (NOO). U ovoj cjelini donijet je i pregled političkih stajališta KPJ, saveznika, izbjegličke vlade, ali i građanskih političkih struja na Sušaku u vrijeme ratnih godina. U trećoj cjelini autor obrađuje sušačku povijest od 1945., pa do ujedinjenja s Rijekom u jedinstvenu gradsku općinu 1947. (str. 295-326). Prikazan je rad Gradskog NO, izbori za sve razine vlasti (Ustavotvorna skupština, Ustavotvorni sabor, GNO i NO) te akt o spajanju narodnih odbora Rijeke i Sušaka.

Zaključak (str. 327-343) donosi kratki pregled vrlo pomno i svestrano obrađene tematike o državnom položaju Sušaka u razdoblju od 1919. do 1947. godine. Taj isti, objavljen je na slijedećim stranicama knjige na talijanskom, njemačkom i engleskom jeziku.

Važno je napomenuti da autor koristi bogati znanstveni aparat. Knjiga sadrži čak 2609 bilježaka, što ukazuje na stručnost, ozbiljnost i uloženi trud. U ovo djelo, enciklopedijskog formata ugrađen je i zanimljiv izbor arhivskog gradiva. Knjiga je bogato opremljena ilustracijama, a zanimljiva je i vrlo detaljna bibliografija, popis knjiga, članaka, propisa, arhivske građe i tiska koji govore o Sušaku u razdoblju 1919.-1947. Sadržaj knjige nadopunjuju i iscrpna kazala kratica, autora, osoba, zemljopisno-povijesnih pojmova i priloga, pa ona postaju i koristan priručnik.

To suvremeno koncipirano djelo dr. sc. Željka Bartulovića, temeljeno uglavnom na arhivskom gradivu gradske općine Sušak iz Državnog arhiva u Rijeci, te obradi tiska Sveučilišne i Gradske knjižnice u Rijeci, predstavlja znatan doprinos hrvatskoj historiografiji, ali i daje poticaj za nove znanstvene rasprave i nova istraživanja problematike i prošlosti Kvarnerskog primorja.

Andrea Roknić

**KOSTA NIKOLIĆ, STRAH I NADA
U SRBIJI 1941-1944.
SVAKODNEVNI ŽIVOT POD
OKUPACIJOM**

BIBL. JASON, SV. 4., IZD. ZAVODA ZA
UDŽBENIKE I NASTAVNA SREDSTVA,
BEOGRAD, 2002.

Mnogo me je iznenadila ova knjiga koja očito ima tendenciju da bude i udžbenik za povijest Srbije tijekom Drugog svjetskog rata. Koristeći najnovije knjige i radove koje su obrađivale pojedine segmente Srbije tijekom Drugog svjetskog rata dr. Kosta Nikolić, suradnik Instituta za savremenu istoriju i urednik časopisa *Istorija u XX veku* objavio je djelo vrijedno spomena i pažnje i u Hrvatskoj. Kada se pročita ovo djelo onda se mora doći do zaključka da je seljaštvo kao dominantna snaga u jednoj i u drugoj zemlji izvučeno iz svoje pasivnosti snagom komunističke metode i okrenuli povijest prema svojoj pobjedi. Pri tome Nikolić je ugradio u ovu knjigu život, strahove i nade običnih ljudi u Srbiji i obrazložio njihovo ponašanje tijekom rata bez obzira da li su živjeli na selu ili gradu.

Knjiga je podijeljena u sedam poglavlja. U prvom se govori o snazi religije koja je najpresudnije uticala na državno formiranje srpskog naroda, pri čemu je kult predaka i svetosavlje zadržalo neprimjerene romantičarske razmjere i u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, što je bilo u raskoraku s

Europom koja je već izašla iz romantičarskog zanosa te stvorila krute diktatorske sisteme. Ova samouvjerenost je u mnogome utjecala na travanjski rat koji je otkrio mnoge slabosti srpskog vojnog sistema i nepripremljenosti za rat. Srbi su još uvijek mislili da imaju kao neprijatelje Nijemce iz prvoga svjetskog rata te su bili iznenađeni brzim raspadom monarhističke Jugoslavije kada su zakazali svi obrambeni faktori. Poslije toga kao da su klonuli u organiziranju otpora pod strahovitim terorom koji su Nijemci razvili tijekom 1941 godine u Srbiji.

Način kako su Nijemci slomili pokušaje prvog otpora u Užicama koji je prisilio partizane na uzmak nakon što su bezobzirno žrtvovali svojih 250. na Kadinjači i kako su zadaću da štite prugu Beograd - Niš - Sofija i Niš - Skopje dali Bugarima koji su ulazak u Srbiju smatrali "oslobađanjem moravske Bugarske" sadržaj je trećeg poglavlja.

Teror tijekom 1942 i 1943. sadržaj je četvrtog poglavlja. Nijemci su terorom uspjeli spriječiti ustanički pokret kako partizana tako i četnika Draže Mihailovića i do prosinca 1941. za 160 ubijenih njemačkih vojnika strijeljali oko 34.900 osoba. Njemački general Paul Bader je tražio suradnju naroda s Njemačkom prijeteći u slučaju organiziranja otpora kod eksploatacije prirodnih bogatstava likvidacijom. Za teror bio je posebno zadužen general SS-a August von Meisner koji je nekoć bio žandarmerijski oficir u Austro-Ugarskoj monarhiji i koji je rukovodio specijalnom srpskom policijom, te koji je zaveo princip kolektivne odgovornosti pri čemu su osuđeni vješani na mjestu počinjenog djela. Zanimljiva bi bila komparacija načina provođenja terora u Srbiji i u Hrvatskoj i mislim da bi se pronašle mnoge sličnosti i isti načini ponašanja. U terorističkim akcijama nestajala su čitava sela s velikim brojem žrtava. Nijemci su 1943. u očekivanju savezničke invazije na Balkan provele akciju "Oluja", popisavši sve sumnjive osobe, i pooštrivši sistem odmazde. Kada je krajem lipnja 1943. u okolici

Kruševca izvršen napad na jedan odred njemačke policije koji je bio na terenu s tom svrhom Nijemci su strijeljali 575 pristaša komunista ali i pristaša Draže Mihailovića. Nakon toga Hermann Neubacher, koji je 26. kolovoza 1943. imenovan za specijalnog opunomoćenika u Ministarstvu vanjskih poslova za jugoistok, pokušava promijeniti taktiku. On pokušava pridobiti razne međusobno suprotstavljene vojne i političke snage usmjeravajući ih sve za borbu protiv komunista. On se zalagao za stvaranje neke srpske federacije koja bi obuhvatila Srbiju, Crnu Goru i Sandžak obećavajući Nediću da bi to područje trebalo dobiti izmijenjene granice prema Nezavisnoj državi Hrvatskoj. No pregovori Nedića s Nijemcima u Berlinu nisu uspjeli jer je Hitler najodlučnije odbio veću koncentraciju srpskog naroda zbog toga što taj narod ima "veliku državotvornu snagu i široke ciljeve".

U petom poglavlju koje nosi naziv "Preživeti" dr. Kosta Nikolić obrađuje sve elemente gospodarskog stanja u gradu i na selu. Na primjerima ukazuje kako narod živi zbog nestašice i visokih cijena te koji su društveni slojevi bili najugroženiji te koje su se metode upotrebljavale za preživljavanje. U toj borbi u kojoj je svaki dan bio dobitak dio naroda kao da se navikao "na žrtve i streljanja civila. Prihvaćao je zločine kao neminovnost, bilo je tu i fatalizma, ali i sebičnosti svojstvene životu u ratnom okruženju u kome je svaki novi dan predstavljao neizvesnost." piše Nikolić. Najgore je stanje bilo u Beogradu jer je izostala nabava namirnica iz Srijema preko Zemuna i iz Banata preko Pančeva a Beograd je narastao zbog sklanjanja izbjeglica na njegovom području na 300.000 osoba. Opisan je vrlo kvalitetno i kulturni i zabavni život u Beogradu pri čemu je dolazak Berlinske filharmonije kao brojne kavane i filmske predstave trebali davati privid da je u Srbiji sve u redu. U gradu je radilo pet kazališta s uglavnom veselim repertoarom. Amateri Dragoljub Aleksić i Ivan Živković su snimili i prvi srpski ton film

Nevinost bez zaštite koji je izazvao oduševljenje jer se čula srpska riječ na platnu, te ga je samo u prvoj nedjelji gledalo 80.000 ljudi. I radio Beograd emitira od pet ujutro do 02 sata redoviti program, a Srpska književna zadruga s predsjednikom Svetislavom Stefanovićem objavljuje natječaj za dramu, roman i pripovijetku. Nikolić zaključuje da se najveća imena srpske kulture ipak nisu uključila u suradnju s Nedićevim režimom. Autor je pokušao objasniti razloge suradnje s okupatorom u gradovima ali i na selu. Ističe da je za zemljoradnju potreban mir i kako bi preživio srpski seljak se okrenuo zemlji, te se u tom vremenu razvio provincijski patriotizam zasnovan na sukobu grad-selo i regionalistički duh da je zahvatio dobar dio Srbije i razvodnio rodoljublje. "Sve što nema svoju zemlju ili što ne radi po fabrikama za Nemce gladno je, boso i bedno" navodi Nikolić prema Živku Topalovića, dugogodišnjem predsjedniku ukinutog Središnjeg sekretarijata radničkih komora Jugoslavije, koji se također uključio u suradnju s okupatorom. No paralelno sa životom u gradu i životom u selu stvarala se i gerilska država u šumi.

Poglavlje "Između okupacije i slobode" razbija uobičajeni obrazac u historiografiji u težnji da se prikažu samo herojska djela. Nikolić je naveo primjere kukavičluka, konformizma, nezainteresiranosti za sudbinu nacije, primjere kojekakvih načina ponašanja, gdje se malo gledalo na dobrobit svojeg susjeda. Vrlo je zanimljivo razmišljanje Nikolića zašto je srpski seljak 1941. prihvatio partizanski pokret kao svoj. Kaže da su je srpskom seljaku komunistička propaganda predstavljala veliku nepoznanicu, ali da partizani u tom prvom vremenu nisu ništa tražili a obećavali su punu slobodu i ravnopravnost, te ukidanje poreza i svih drugih podavanja koja su tako teško opterećivala seljake ali na koje su se partizani morali oslanjati jer nisu mogli naći oslonac u radništvu koje se uključilo u proizvodnju za njemačku oružanu silu. Međutim kada su i

oni prisiljeni ratnim operacijama na Zlatiboru zatražili da jedinice postanu mobilne, srpsko seljaštvo je počelo partizane smatrati svojim neprijateljima te su se okrenuli Mihailoviću koji je obećavao seljacima da će ostati u blizini rodnog doma. U propagandi partizanski komandanti su bili vješiji. Oni su propagirali su ideje i program, palili općinske arhive, katastarske, vršidbene i mobilizacijske spiskove, pljačkali "kulake". Iskoristili su i partizansko-četnički sporazum o zajedničkoj borbi za snažniju mobilizaciju no raspadom tog sporazuma opet su se partizanski redovi prorijedili. Nikolić kaže da je srpski seljak bio vrlo nepovjerljiv i da je prisustvovao partizanskim zborovima ne izražavajući protivljenje onome što je čuo, ali da je uvijek izmicao kada je trebalo da kaže što misli. "Crvenokraka zvezda bila je seljaku jednako strana kao i nemački kukasti križ". Radi toga u vrijeme kada njemačke odmazde postaju potkraj 1941. sve surovije srpski seljak se udaljava od partizana. Nikolić je došao do zanimljivog zaključka. On kaže da slom jugoslavenske države, svodenje Srbije u granice prije Prvog balkanskog rata, ustanak u Užicama, masovno stradanje naroda i njemačke odmazde nisu bile ništa prema užasima građanskog rata koji je započeo ratom između partizana i četnika. Iznose se dokazi partizanskog terora u Čačku kada su partizani vršili noću egzekucije u zatvoru kako je priznao Milovan Đilas. Opisuju se i tihe, nevidljive likvidacije "narodnih neprijatelja" s time da se za ubojstvo uvijek nalazilo "naučno objašnjenje" za one koji su te likvidacije izvršili. Likvidacije su vršene često ne na osnovu aktivnog rada za okupator i protiv NOB-a već i radi pasivnog držanja i drugačijeg mišljenja. Često su to bile najugledniji i najmirniji ljudi obijeni bez ikakve krivice. Slično je radila i druga strana, pa Nikolić zaključuje da se stvarnost pretvarala u pravu moru za narod, iako većina naroda nije znala za ove likvidacije, a komunističke ideje bile su često vrlo privlačne obećavajući maglovitu viziju raja na

zemlji. Zanimljivo je mišljenje da je po uvjetima u kojima se odvijao, po podjelama koje je ostavio i po mržnji koju je proizveo taj bratoubilački rat, rat protiv sebe samih bio nešto strašno. Taj građanski rat nastavio se u posebnom vidu i poslije povlačenja njemačke vojske i Nikolić nam je napisao što se zbilo u represiji pobjednika, masovnim likvidacijama pobijeđenih i surovim obračunima, te da gotovo nitko nije ostao bez ožiljka u tom građanskom ratu. Zanimljivo je autorovo objašnjenje zašto su komunisti uspjeli. Nitko nije imao iskustvo što su komunisti. Oni su prije rata uživali izvjesne simpatije slobodumne i liberalne javnosti koja je uvijek bila protiv onih koje je progonila policija. Pripisivan im je omladinski idealizam i relativno su dobro prihvaćeni 1941 kada su krenuli u akciju. Komunisti su bili fanatizirani s nekoliko tisuća provjerenih revolucionara koji su u stvaranje novog društva išli kao u iskonski obračun s prethodnim sistemom vrijednosti. Za partizane obnove i slobode nije bilo bez smrti, pa se u njihovo ime provodio surovi obračun i prema vlastitom srpskom narodu. Nikolić misli da je to posljedica povijesnog nasljeđa kada centralna vlast nije poštivana i kada je rascjepkanost bila velika a unutrašnji sukobi česti. Svima je za vrijeme rata bilo jasno da su Nijemci najveći protivnici i da bi u slučaju njemačke pobjede stradali ne samo partizani već i četnici, dakle čitav srpski narod. No jedni očekuju pobjedu Rusa a drugi Engleza. Partizani redovito govore o "masama na svojoj strani" i o "reakciji", a raspoloženje seljaka prema partizanima posebno se popravljalo poslije ubijanja "kulaka" i petokolonaša i podjele njihove imovine. Nikolić tvrdi da srpsko seljaštvo nije vjerovalo u obnovu Jugoslavije jer su izbjeglice iz područja NDH a i leševi koji su dolazili Savom i Dunavom govorili o zlodjelima ustaša. Srbima je bila simpatična samo Slovenija jer je bila pod njemačkom okupacijom kao i Srbija a pored toga Nijemci su protjerali iz okolice Maribora velik broj

Slovenaca i protjerali su ih u Srbiju sve do srpnja 1942. godine. Još u proljeće 1944. narod se definitivno ne opredjeljuje za partizane jer su Nijemci još uvijek opasni. Sabotiraju i poziv četnika za obračun s partizanima. No strah od partizana čiji se ulazak u Beograd očekuje dovodi do bijega mnogih ljudi iz Beograda u Pranjane kod Čačka gdje se nalazila Vrhovna komanda Jugoslavenske vojske u otadžbini te je suradnju Draži ponudio i povjesničar Viktor Novak.

U sedmom poglavlju "Smrt fašizmu - sloboda narodu" autor analizira partizanske uspjehe i tvrdi da su to postigli skrivanjem pravog političkog programa. Riječ komunizam partizani nisu uopće spominjali a narod je pozivan u borbu pod parolom "smrt fašizmu - sloboda narodu". I Nedić je izvršio mobilizaciju za srijemski front te je tu stradalo oko 13.000 srpskih mladića. No udarnu partizansku snagu na srijemskom frontu čine Ličani, Krajišnici i drugi prekodrinski Srbi, najvjerniji pristaše komunističkog poretka, koji su nosili u sebi nasljeđe dubokog povijesnog diskontinuiteta srpskog naroda iz nekadanje Austrougarske monarhije. Nikolić ih ocrtava kao "vjekovne ratnike, koji su malo marili za nacionalnu ideju svog naroda", a mnogi su se izrugivali i srpskoj tradiciji. Upravi ti Srbi postali su glavna snaga u obračunu sa vlastitim narodom i Nikolić je nesmiljen kada opisuje ono što su ti Srbi nazivali pravdom i osvetom, kampanju protiv kralja, progon izdajnika u koju grupu su se mogli svrstati i svi bogataši, i trgovci i svi Dražinovci s time da su prijeki sudovi i sudovi časti djelovali bez istrage, bez dokaza, bez svjedoka i bez prava optuženog na obranu i podnošenje žalbe. Prvi puta iz ovih Nikolićevih redaka saznajemo kako se Titova vlast krvavo učvršćivala u Beogradu i u Srbiji i da je isprobani postupak koji je tamo proveden samo nastavljen u Zagrebu i u Hrvatskoj sve dok Tito nije krajem 1945. rekao na sastanku Centralnog komiteta "dosta više sa tim smrtnim osudama i ubijanjem!

Smrtna kazna više nema efekta - više se niko i ne boji smrti!" kako je zapisao Milan Đilas u *Revolucionarnom ratu*. I konačno Nikolić tvrdi da su komunisti postavili tezu da religija zavisi od ekonomskih odnosa. Oni nisu željeli rješavati samo socijalne probleme društva već su nastojali da u potpunosti izgrade jedan novi sustav, ateistički i svoju vjeru koja nudi odgovore na sva pitanja o smislu života i cilju povijesti, stvarajući svoje nauke. Ta nova religija je gušila i potiskivala nasljeđe i obračunavala sa svim tekovinama predratnog društva. Novo socijalističko društvo apsolutno je negiralo prošlost, mijenjajući kako kaže Nikolić i sam karakter srpskog naroda, koji postaje dvoilični, negativan. S time Nikolić i završava ovu svoju knjigu. Mislim da ju treba pročitati jer mnogo toga objašnjava i dokazuje. Knjiga je kvalitetno znanstveno djelo, koje jednostavnim riječima uobličava spoznaje koje do sada nisu bile iskazane riječima. Ona upotpunjava i spoznaje za zbivanja na prostorima Hrvatske a zaključak je da su Nijemci jednako tretirali cijeli prostor bivše monarhističke Jugoslavije gledajući u tom prostoru Jugoistok koji upotpunjava njihov veliki prostor. Bilo bi vrlo poželjno da se i u Hrvatskoj načini slična studija jer dosadnji radovi prikazuju ili partizanske ili ustaške prilike, a knjiga Holma Sundhaussena *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Großraum 1941-1945*, (Stuttgart 1983) opet odnose Hitlerovog trećeg Reicha prema ustaškom režimu uz sporadičan prikaz položaja stanovništva pod vlašću ustaša za vrijeme rata.

Mira Kolar-Dimitrijević

**ANTUN GIRON, ZAPADNA
HRVATSKA U DRUGOM
SVJETSKOM RATU**
ADAMIĆ, RIJEKA, 2004.

U izdanju izdavačke kuće Adamić d.o.o Rijeka, objavljena je posthumno knjiga dr. sc. Antuna Girona, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*.

Kao rezultat višedesetljetnog sustavnog istraživanja izvorne građe, te niza objavljenih znanstvenih i stručnih radova i knjiga vezanih za povijest Zapadne Hrvatske (Rijeka, Istra, Kvarnersko primorje i Gorski kotar) u 20. stoljeću, nastalo je ovo opsežno djelo. Njezin sadržaj je doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu u Zadru te prilagođena za objavljivanje. Jedinstvena je sinteza povijesnih događanja vezanih za područje Zapadne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu.

Autor nas u predgovoru (str. 5-7) uvodi u tematiku te kroz uvodne napomene daje osnovne smjernice koje su ga nosile pri izradi svoga rada. Ističe značajnu zemljopisnu ulogu prostora Zapadne Hrvatske u spletu povijesnih događanja prve polovice 20. stoljeća, a navodi i kako je od posebne važnosti za znanstveni pristup obradi ove problematike bitno i pitanje periodizacije. Prema njegovom mišljenju te pristupu obradi teme i odabiru metodologije, potrebno je napustiti dosadašnju, uobičajnu periodizaciju. Antun Giron ističe kako njegova odabrana periodizacija odražava realni sadržajni i kronološki slijed događaja. Taj njegov odabir i novi pristup periodizaciji ove tematike najbolje je vidljiv i iz sadržaja knjige (str. 529-534).

U uvodu (str. 9-25) autor detaljno i pregledno opisuje problematiku vremena koje je prethodilo Drugom svjetskom ratu, a koja je neposredno utjecala na prilike na području Zapadne Hrvatske. Ovdje se kroz nekoliko poglavlja osvrće na političke, ali i društvene i gospodarske prilike nakon Prvog svjetskog rata, i to na međunarodnoj razini, na području Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije te unutar nje, na području samo Zapadne Hrvatske.

Središnji dio rada podijeljen je u dva dijela. U prvom autor govori o prevlasti Kraljevine Italije na području Zapadne Hrvatske od travanjskog rata 1941. godine pa do ugovora o primirju sa zapadnim antihitlerovskim vodećim silama 1943. godine (str. 29-210). Donosi i analizira nekoliko zanim-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LVI-LVII
ZAGREB 2003.-2004.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LVI-LVII, str.1-259, Zagreb 2003.-2004.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clío

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky